

Т. В. Мелкумова

*Державний вищий навчальний заклад
«Криворізький національний університет»*

Класифікаційні засади таксономій мовленнєвих актів

Мелкумова Т. В. Класифікаційні засади таксономій мовленнєвих актів. У статті розглядаються різні таксономії мовленнєвих актів як мінімальних одиниць нормативної соціомовленнєвої поведінки в межах прагматичної ситуації. З'ясовуються класифікаційні засади виокремлення різних типів мовленнєвих актів. Особливу вагу при класифікації мовленнєвих актів мають перформативні дієслова. Системи зарубіжних і вітчизняних лінгвістів охоплюють різну кількість мовленнєвих актів залежно від ступеня абстракції при виокремленні груп мовленнєвих дій.

Ключові слова: *мовленнєвий акт, прагматична ситуація, перформатив, констатив, таксономія, перформативні дієслова.*

Мелкумова Т. В. Классификационные основы таксономий речевых актов. В статье рассматриваются различные таксономии речевых актов как минимальных единиц нормативного социоречевого поведения в прагматической ситуации. Выясняются классификационные основы выделения типов речевых актов. Особенное значение при классификации речевых актов имеют перформативные глаголы. Системы зарубежных и отечественных лингвистов насчитывают разное количество речевых актов в зависимости от степени абстракции при выделении групп речевых действий.

Ключевые слова: *речевой акт, прагматическая ситуация, перформатив, констатив, таксономия, перформативные глаголы.*

Melkumova. T. W. The classification foundations of taxonomies in the speech acts. The article discusses various taxonomies of speech acts as minimum units of normative social speech behavior in the pragmatic situation. The classification basis of distinguish types of speech acts are clarified. The performative verbs in the classification of speech acts have particular importance. The systems of foreign and national linguists include different number of speech acts according to the degree of abstraction in the allocation of groups of speech acts.

Keywords: *speech act, pragmatic situation, performative, constative, taxonomy, performative verbs.*

Існує велика кількість таксономій мовленнєвих актів, оскільки мовознавці приймають різні засади для своїх досліджень. Мовленнєвим актом є цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами та правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в певному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації [2:170].

Складовими мовленнєвого акту, за Дж. Л. Остіном, є локуція (локутивний акт), іллокуція (іллокутивний акт) і перлокуція (перлокутивний акт) (1962 р.) [Бацевич 2004-1: 170-171; Сусов 2009: 109-112]. Іллокутивний акт – утілення у висловлюванні, породжуваному в процесі мовленнєвого акту, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню спрямованості. За Дж. Остіном, іллокуція – це те, заради чого створюється мовленнєвий акт, тому мовленнєвий акт часто ототожнюється з його іллокутивною складовою [Бацевич 2004-1: 171, 326].

Теорія мовленнєвих актів перебуває на стадії становлення. У різних дослідників спостерігаємо неоднакову кількість класів мовленнєвих актів, однією з причин чого є різний ступінь абстракції при виокремленні тієї або тієї групи мовленнєвих

дій. Метою нашої статті є з'ясувати типи мовленнєвих актів і засади їх виокремлення.

Лінгвісти Дж. Остін, З. Вендлер, Ю. Апресян класифікують іллокутивні акти на підставі різних типів дієслів-перформативів. Два важливі для теорії мовленнєвих актів поняття – «перформатив» і «констатив» — запропонував Дж. Остін. Констатив – тип повідомлення, що позначає стан речей, констатує факт об'єктивної (чи такої, яка вважається об'єктивною) дійсності (*Він назвав цей човен «Перемога»*); перформатив – висловлювання, еквівалентне дії, вчинку (*Називаю цей човен «Перемога»*). Живе спілкування людей у своїй основі перформативне, а окремі мовленнєві акти, які в ньому формуються, мають прихований перформативний характер. Перформативи пов'язують пропозиційний зміст висловлювання з конкретними умовами спілкування, соціальними ролями його учасників [2:175-178].

Дж. Остін свою класифікацію мовленнєвих актів ґрунтує на класифікації перформативних дієслів, тобто тих, які при використанні їх у формі першої особи однини теперішнього часу наказового способу дійсного стану виступають як ядерні елементи експліцитних перформативних висловлювань (висловлювань-дій). Не всі дієслова в роз-

поділі мовленнєвих актів Дж. Остіна витримують тест на перформативність.

Дж. Остін виділяє п'ять класів перформативних дієслів; відповідно виокремлює п'ять типів іллокутивних актів: 1) вердиктиви (дія на зразок винесення вироку, позитивної чи негативної оцінки); 2) екзерситиви (призначення на посаду, наказ, примушення, попередження, порада, заборона); 3) комісиви (обіцянка й інші зобов'язання, наприклад, клятва, присяга); 4) бехабітиви (акти, пов'язані з суспільною поведінкою людей); 5) експозитиви (акти, у яких мовець характеризує свою участь у дискусії, суперечці або бесіді) [5].

Однією з найпоширеніших класифікацій перформативів є розподіл Ю. Апресяна. Дослідник розглядає перформативність як багатоаспектне функціонально-комунікативне явище, що має різноманітні вияви: морфологічні, синтаксичні, словотвірні, семантичні та прагматичні. З огляду на це мовознавець виокремлює п'ятнадцять груп перформативів, наприклад: 1) спеціалізовані повідомлення і твердження (*повідати, доносити, заявляти, повідомляти, нагадувати, оголошувати, заперечувати, свідчити, переконувати* й ін.); 2) зізнання (*зізнатися, каятися*); 3) обіцянки (*обіцяти, гарантувати, присягати, зарікатися* тощо); 4) прохання (*молити, заклинати, просити, благодіти* й ін.) тощо [2:177-178]. Класифікація перформативів Ю. Апресяна охоплює значну кількість груп дієслів за значенням і є ширшою порівняно з розподілом Дж. Остіна.

На переконання Дж. Сьорла, існує дванадцять класифікаційних ознак для таксономії іллокутивних актів. У роботі «Класифікація іллокутивних актів» учений характеризує мовленнєві акти за такими параметрами: мета мовця; спрямованість акту (твердження спрямоване від слів до реальності, а обіцянки та вимоги – від реальності до слів); вираження психологічного стану (віра, переконання, бажання, потреба, задоволення й ін.); сила, енергійність іллокутивної мети (просити й наказувати) тощо [9; 13:259-260]. У роботі «Основні поняття вираховання мовленнєвих актів» у співавторстві з Д. Вандерквекеном Дж. Сьорл виділяє сім розрізнявальних ознак мовленнєвих актів [10].

Типологія мовленнєвих актів Дж. Сьорла охоплює такі класи: 1) мовленнєвий акт «репрезентатив» (або асертив) зобов'язує мовця нести відповідальність за стан речей та істинність висловлювання; може бути введений за допомогою дієслів *хвалитися, скаржитися* тощо; 2) мовленнєвий акт «директив» є спробою мовця змусити слухача зробити щось; опорні дієслова: *запитувати, наказувати, командувати, просити, молити, радити, запрошувати*; 3) мовленнєвий акт «комісив» зобов'язує виконати певні дії в майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки; характерні слова: *мати намір, ставитися прихильно*; 4) мовленнєвий акт «експерсив» виражає психологічний стан мовця, характеризує міру його відвертості; це акти поздоровлення, вибачення, привітання, співчуття; опорні дієслова: *просити вибачення, співчувати, привітати*; 5) мовленнєвий акт «декларатив» устанавлює відпо-

відність між пропозиційним змістом висловлювання та реальністю, наприклад: *Якщо я успішно працюю на Вас, то Ви станете депутатом*. Можливе існування проміжного класу — репрезентатив-декларатив [2:172-173; 9; 11:119-122].

Ф. Бацевич, крім виділених Дж. Сьорлем типів мовленнєвих актів, виокремлює інформатив, «дія якого полягає в оповіщенні всіх учасників комунікації про те, який іллокутивний акт мовець здійснює стосовно адресатів на тлі вже висловлених мовленнєвих актів» [2:175].

Класифікація мовленнєвих актів Т. Баллмера ґрунтується на врахуванні тих контекстних змін, які відбуваються внаслідок впливу мовленнєвого акту: 1) зміни у «фізичному» контексті: усне мовлення (*казати, повторювати*), писемне мовлення (*записати, зареєструвати*), стан справ (*бажати планувати*); 2) зміни в ментальному контексті: уявлення (*інформувати, повідомляти, переконувати*), опозиція (*віщувати, пророкувати*), увага (*підкреслювати, вказувати*), емоційний стан (*проклинати, журитися*), зобов'язання (*наказувати, гарантувати*), пам'ять (*нагадувати, згадувати*) й ін.; 3) зміни соціальних станів: усередині певного колективу (*призначати, звільняти*), індивідуально-публічні (*дякувати, хвалити*) тощо; 4) зміни в мовному контексті: спосіб вираження (*перекладати, реферувати*), значення (*визначати, інтерпретувати*), референція (*називати, вказувати*), мовленнєвий хід (*переривати*) й ін. [2:173]. Аналіз мовленнєвих актів за класифікацією Т. Баллмера вимагає неабиякої спостережливості, володіння основами психологічного аналізу, знання мовного контексту та ситуації спілкування, посткомунікативних подій.

Таксономія іллокутивних актів за Д. Вундерліхом спирається на синтактико-семантичні особливості кожного типу та їхньої поведінки в дискурсі. Науковець виділяє: 1) директиви (вимоги, прохання, накази, вказівки, інструкції, розпорядження, встановлення норм); 2) комісиви (обіцянки, оголошення, погрози); 3) еротетиви (питання); 4) репрезентативи (ствердження, констатації, звіти, описи, пояснення, гарантії); 5) сатисфактиви (вибачення, подяки, відповіді, обґрунтування, виправдання); 6) ретрактиви (відкликання обіцянки, корегування ствердження, дозволу); 7) декларації (присвоєння імені, дефініції, призначення, звинувачення, утвердження порядку денного, відкриття засідання) [3].

Г. Почепцов, спираючись на ідеї Дж. Остіна та Дж. Сьорла, вибудовує свою класифікацію мовленнєвих актів у межах лінгвістичної теорії речення, розрізняючи в реченні тісно пов'язані структурний (конструктивний), семантичний і прагматичний аспекти. У комунікативно-функціональному плані важливого значення набуває комунікативна інтенція (спрямованість на розв'язання певного мовного завдання спілкування). За Г. Почепцовим, таксономія мовленнєвих актів відповідно до характеру прагматичного компонента виглядає таким чином: 1) констатив (ствердження); 2) промісив (обіцянка), менасив (погроза); 3) перформативи (привітання, подяка, виба-

чення, гарантія, призначення); 4) директиви: а) ін'юнктив (наказ), б) реквестив (прохання); 5) квеситив (питальне речення) [4:161-281].

Дж. Ліч розробив класифікацію іллокутивних функцій та іллокутивних предикатів. При розподілі іллокутивних функцій мовознавець орієнтується на один із трьох запропонованих ним риторичних принципів (кооперації, ввічливості, іронії) – на принцип ввічливості. Дж. Ліч виділяє чотири типи іллокутивних функцій на підставі того, яку соціальну роль вони відіграють при встановленні та підтримці ввічливих стосунків: 1) конкуруючий тип — іллокутивна функція конкурує з соціальною метою (розпорядження, прохання, наказ, благання); 2) компанійський тип — іллокутивна функція — півпадає з соціальною метою (запрошення, пропозиція, привітання, подяка); 3) колаборативний тип (спрямований на взаємодію) — іллокутивна функція *байдужа* стосовно соціальної мети (ствердження, звіт, оголошення, інструкція); 4) конфліктний — іллокутивна функція конфліктує з соціальною метою (погроза, звинувачення, прокльон, догана).

Класифікуючи іллокутивні предикати (що передбачає дві позиції – мовця та слухача), Дж. Ліч установлює відповідності між предикативними та психологічними предикатами: асертиви (віра), директиви та комісиви (воля), рогативи (сумнів), експресиви (відношення) [11:126-128].

К. Бах класифікує іллокутивні акти на основі чотирьох класів дієслів — ствердження, прохання, обіцянка та вибачення: 1) констативи (ствердження, підтвердження, пояснення, відповідь, визначення, позікання, класифікація, погодження, підкріплення, передбачення, заперечення, незгода, викриття, заперечування, ідентифікація, інформування, наполягання, класифікація, репортаж, заява); 2) директиви (порада, зауваження, запитування, благання, звільнення, відмовка, заборона, інструктування, розпорядження, прохання, вимога, пропозиція, заклик, попередження); 3) комі-

сиви (погодження, парі, гарантування, запрошення, обіцянка, клятва, пропозиція послуг); 4) зізнання (вибачення, співчуття, привітання, вітання, подяка, згода) [14].

Конвенціональні (використовуються з ритуальною метою) іллокутивні акти відокремлені К. Бахом від основної класифікації іллокутивних актів і поділені на дві групи: 1) ефективи (прокльон, пропозиція ціни, осуд, посвята в рицарі, звинувачення, роздратування, призначення, вибачення, оголошення вироку тощо); 2) вердиктиви (виправдання, оцінювання, посвідчення, осуд, розподіл за видами, акти управління та ін.) [14].

В. Богданов вибудовує класифікацію мовленнєвих актів на підставі різноманітних ознак. Перший поверх розподілу ґрунтується на параметрі інституціональності / неінституціональності, за яким виділені ритуальні мовленнєві акти (декларативи) і неритуальні мовленнєві акти. Останні поділяють на спонукальні та неспонукальні. У свою чергу неритуальні спонукальні мовленнєві акти диференціюють за таким критерієм: адресантно-ініціюючі мовленнєві акти (комісиви) / адресантно-ініціюючі (директиви). Директиви можуть бути: 1) інформаційно-спонукальними (інтеррогативи); 2) неінформаційно-спонукальними: а) ґрунтуються на владі або соціальному стані (ін'юнктиви); б) не ґрунтуються на владі або соціальному стані – на користь адресанта (реквестиви), не на користь адресанта (адвісиви). Неритуальні неспонукальні мовленнєві акти поділяються на: 1) психологічно виразні (експресиви); 2) непсихологічно виразні (асертиви): а) які містять нову інформацію (констативи); б) які містять невідому інформацію (афірмативи) [3].

Наведені таксономії демонструють широкий інтерес до теорії мовленнєвих актів, зацікавлення наукової громади групами мовленнєвих дій, перспективність пошуку оптимальних мовленнєвих актів для забезпечення взаєморозуміння учасників комунікації.

Література

1. Баранов А. Г. Текст в функционально-прагматической парадигме : учеб. пособие / Анатолий Григорьевич Баранов. — Краснодар : Изд-во Кубанского гос. ун-та, 1980. — 90 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підруч. [для студентів вищих навч. закладів] / Флорій Сергійович Бацевич. — К. : ВЦ «Академія», 2004. — 344 с. — (Альма-матер).
3. Богданов В. В. Речевое общение : прагматические и семантические аспекты : монография / В. В. Богданов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. — 88 с.
4. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка : учебник [для студентов ин-тов и ф-тов иностр. языков] / Ирина Петровна Иванова, Варвара Васильевна Бурлакова, Георгий Георгиевич Почепцов — М. : Высш. школа, 1981. — 285 с.
5. Остин Дж. Л. Слово как действие / Джон Лэнгшо Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17 : Теория речевых актов. — М., 1986. — С. 22-130.
6. Пазухин Р. В. Язык, функция, коммуникация / Р. В. Пазухин // Вопросы языкознания. — 1979. — № 6. — С. 42-50.
7. Почепцов О. Г. Семантика и прагматика вопросительного предложения (на материале английского языка) : авторефер. дисс. на соискание науч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Олег Георгиевич Почепцов. — К., 1979. — 24 с.
8. Сафонова С. С. Экспрессивно-коммуникативные модификации предложений-высказываний местоименно-союзного типа / С. С. Сафонова // Русская и сопоставительная филология : состояние и перспективы : [труды и материалы междунар. научной конференции, посв. 200-летию Казанского ун-та] (Казань, 4-6 октября 2004 г.) / общ. ред. К. Р. Галиуллина. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. — С. 122-123.
9. Серл Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Джон Роджерс Серл // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17 : Теория речевых актов. — М., 1986. — С. 170-194.

10. Серл Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов / Джон Роджерс Серл, Дэниэл Вандерквекен // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 18 : Логический анализ естественного языка. — М. : Прогресс, 1986. — С. 242-263.
11. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика : монография / Иван Павлович Сусов. — Вінниця : Нова Книга, 2009. — 272 с.
12. Сусов И. П. Функциональный подход в языкознании и прагмалингвистика / Иван Павлович Сусов // Функционально-типологические проблемы грамматики. Ч. 2. — Вологда : Вологодский ГПИ; ЛО ИЯ АН, 1986. — С. 132–133.
13. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие : коммуникация и прагматика : монография / Наталья Ивановна Формановская. — М. : Икар, 2007. — 480 с.
14. Bach K. Speech Acts and Pragmatics [Электронный ресурс] / Kent Bach // Blackwell Guide to the Philosophy of Language. 2003. — Режим доступа : <http://userwww.sfsu.edu/~kbach/Spch.Prag.htm>.